Tijdschriften van onder de Kankantri en Klapperboom *De periodieke pers in Suriname en Nederlands-Indië/Indonesië*

ANGELIE SENS

asens@persmuseum.nl

ABSTRACT

The periodical press in the former Dutch colonies of Surinam (Dutch Guiana) and the Dutch East Indies/Indonesia is to be seen in its own respect and certainly not as a mere derivative of the press in the Netherlands. The press in the former colonies has a long history, starting in the eighteenth century. In the twentieth century, periodicals in both the Dutch language and indigenous languages became a strong vehicle and important cultural and political instrument for emancipation of colonial peoples and ultimately independence of the colonies. Besides the history of this peculiar press, the author discusses the meaning and impact of terms such as 'colonial' and 'postcolonial'. In using these concepts with regard to the periodical press in the former colonies, its vibrancy, diversity and above all its independent character is often downplayed.

KEYWORDS

Surinam, Dutch East Indies, Indonesia, periodical press, 'colonial/post colonial'
Suriname, Nederlands-Indië, Indonesië, periodieke pers, 'koloniaal/postkoloniaal'

Onderzoek naar de periodieke pers in de voormalige koloniën staat nog grotendeels in de kinderschoenen. Baanbrekend werk is verricht door Gerard Termorshuizen (Nederlands-Indië) en Michiel van Kempen (Suriname).¹ Het Persmuseum presenteerde in 2005 Journalistiek in de Tropen, bestaande uit een tentoonstelling, [website](#) en publicatie over de

¹ Gerard Termorshuizen, *Journalisten en heethoofden. Een geschiedenis van de Indisch-Nederlandse dagbladpers, 1744-1905*. Amsterdam, Leiden 2001. In 2011 zal het vervolg hierop, over de periode 1906-1942, het licht zien. Voor Suriname is er het monumentale werk van Michiel van Kempen, *Een geschiedenis van de Surinaamse literatuur*. Breda 2003, waarin de periodieke pers veel aandacht krijgt.

Nederlandstalige pers in Nederlands-Indië/Indonesië, in 2007 gevolgd door K'ranti!, met een tentoonstelling, [website](#) en een boek waarin de Surinaamse pers centraal staat.²

Het is verheugend te zien dat de belangstelling voor de persgeschiedenis van deze gebieden toeneemt en, belangrijker, dat deze periodieke pers op zichzelf wordt beschouwd en niet louter als een afgeleide van de 'westerse' pers. Een kernvraag bij onderzoek naar periodieken is die naar de invloed ervan op de samenleving als geheel: vervullen kranten en tijdschriften een functie als 'spiegel' of als 'motor', of wellicht een mengvorm? Paul Tickell, schrijvend over Indonesië, verwoordt het treffend:

It would be wrong [...] to see the press as a mere reflector of Indonesia's history, politics and culture, for it is far more than this. It has been actively involved in the making of that history, culture and politics. Its editors, reporters and other correspondents have not merely reported events, but have frequently been intimately and directly part of those events.³

Geen spiegel dus, geen 'passieve getuige', zo betoogt ook Remieg Aerts als hij het heeft over tijdschriften als historische bron: 'Tijdschriften zijn geen kleurloos venster, geen doorgeefluik, geen 'neutrale' bron van informatie over het verleden.'⁴

Voordat ik inga op die periodieke pers in Nederlands-Indië/Indonesië en Suriname, wil ik enkele kanttekeningen plaatsen bij de termen 'koloniaal' en 'postkoloniaal', in-dachtig de titel van het symposium waar dit artikel uit voortkomt.⁵ De lezer dient deze bijdrage, inclusief de cijfermatige bijlagen, te beschouwen als verkenning en *work in progress*, als vingeroefening voor verder onderzoek naar de pers- en mediageschiedenis van voormalige koloniën, hun 'moederlanden', de wisselwerking tussen beide en het omgaan met een werkelijk of verbeeld koloniaal verleden.

ENKELE KANTTEKENINGEN BIJ DE BEGRIPPEN 'KOLONIAAL' EN 'POSTKOLONIAAL'

Bestaat er wel zoiets als een koloniale en postkoloniale pers? Onder de koloniale pers versta ik alle periodieken die in de toenmalige koloniën van de – eigen – drukpersen rolden. Hun geschiedenis begint in de achttiende eeuw. Deze brede definitie van koloniale pers, die uitgaat van de productiekant in een geografische en specifiek staatkundige, politieke, economische, sociale en historische context, doet natuurlijk geen recht aan de inhoud, de enorme diversiteit, complexiteit en de verregaande eigenheid van kranten en tijdschriften in de koloniale samenlevingen.

² Ulbe Bosma, Angelie Sens en Gerard Termorshuizen, *Journalistiek in de tropen. De Indisch- en Indonesisch-Nederlandse pers, 1850-1958*. Amsterdam 2005; Angelie Sens, Ellen de Vries, Marc De Koninck (red.), *K'ranti! De Surinaamse pers, 1774-2008*. Amsterdam 2008.

³ Paul Tickell, 'Introduction', in: idem (ed.), *The Indonesian press. Its past, its people, its problems*. Clayton 1987, 1.

⁴ Remieg Aerts, 'Het tijdschrift als culturele factor en als historische bron.' *Groniek* 30 (1996), 171-182 (178, 180).

⁵ Dit artikel is gebaseerd op een keynote lezing gehouden tijdens het TS-symposium De periodieke pers in (post)koloniale samenlevingen, gehouden op 21 mei 2010.

De koloniale setting wordt doorgaans voorgesteld als bestaande uit koloniale overheersers enerzijds en gekoloniseerde bevolkingsgroepen anderzijds, inclusief de ‘tussengroepen’ die meestal een gemengde afkomst hebben. Hieruit volgt, veelal impliciet, dat de pers in de voormalige koloniën het kolonialisme als bestaansgrond heeft of dat in elk geval met zich meedraagt. Hieruit volgt tevens dat er meerdere koloniale personen zouden hebben bestaan: die van de overheersers en die van de gekoloniseerden. Vooral de tussengroepen, zoals de Indo-Europeanen in Indië en de lichter gekleurde creolen in Suriname, die door hun afkomst en huidkleur een grotere kans op sociale mobiliteit hadden en gaandeweg een middenklasse vormden, zouden het voortouw hebben genomen in hun ‘eigen’ pers.

In sommige opzichten is de term postkoloniaal net zo eenvoudig als die klinkt: het is een term die gebruikt wordt voor alles dat komt na de koloniale tijd. Evenals de koloniale periode betreft het een specifiek historisch tijdvak waarin de voormalige koloniën hun onafhankelijkheid bevochten en kregen; de decennia na de Tweede Wereldoorlog. Zo beschouwd is vrijwel de gehele wereld, ook Nederland, als postkoloniaal te munten. Dat is wat Gert Oostindie doet door één van zijn recente boeken kort en krachtig de titel *Postkoloniaal Nederland* mee te geven.⁶ De term postkoloniaal is minstens even gecompliceerd als de term koloniaal. Het venijn zit in het voorvoegsel ‘post’, dat een scherpe cesuur impliceert met het kolonialisme. Zo er al sprake is van een cesuur met de komst van de onafhankelijkheid in 1949 (of augustus 1945⁷) in Indonesië en in 1975 in Suriname, dan is het een staatkundige. Op de terreinen van economie en cultuur zien we na de onafhankelijkheid eerst continuïteit en pas later de breuken. Dé cesuur voor de Nederlandstalige pers in Indonesië vindt plaats in de jaren 1957-1962 als het Nederlands en in zijn kielzog de Nederlandse periodieken compleet uit het openbare leven verdwijnen. In Suriname is er sprake van een cesuur met de machtsovername van Bouterse c.s. in de jaren tachtig, met als gevolg verregaande censuur van de media.

De in Nederland wonende migranten uit de voormalige koloniën richtten hun eigen persorganen op, die een zekere mate van continuïteit vertegenwoordigen. Het Nederlands is hierbij een belangrijke factor, maar ook de thematiek en retoriek, die zich toespitsen op het (her)definiëren van de eigen identiteit, vaak introspectief, maar verpakt in een anti-koloniale, anti-discriminatoire en anti-racistische toonzetting.

Het concept ‘postkolonialisme’ is veel meer losgezongen van de historische betekenis dan ‘kolonialisme’ en heeft een sterke actuele lading gekregen in het vaak heftige wetenschappelijke en publieke debat. Sinds de jaren zeventig van de twintigste eeuw zijn de zogeheten ‘postcolonial studies’ internationaal aan hun opmars begonnen.⁸ De term postkoloniaal wordt in een programmatische en emancipatoire betekenis

⁶ Gert Oostindie, *Postkoloniaal Nederland. Vijfenzestig jaar vergeten, herdenken, verdringen*. Amsterdam 2010.

⁷ Zie de oproep van een aantal vooraanstaande academici en auteurs om te erkennen dat de onafhankelijkheid van Indonesië op 17 augustus 1945 begon en niet op 27 december 1949, in *NRC Handelsblad*, 22 december 2009.

⁸ Edward Said's *Orientalism* uit 1978 wordt doorgaans beschouwd als het beginpunt van deze discipline, die vaste voet aan de grond kreeg met het in 1989 gepubliceerde boek *The Empire writes back. Theory and practice in post-colonial literatures* van Bill Ashcroft, Gareth Griffiths en Helen Tiffin.

gebruikt; als stem tegen (neo-)kolonialisme, (neo-)imperialisme, eurocentrisme en racisme. En ten behoeve van alternatieven voor de westerse wijzen van kennisproductie en -verspreiding in verleden en heden.

Heeft deze benadering toekomst? Volgens sommigen niet. Oostindie bijvoorbeeld betoogt dat de recente ‘herontdekking van het (post)koloniale verleden [...] geen nieuw begin [is], maar de afsluiting van een lange geschiedenis’. Oostindie verwijt de ‘post-colonial studies’ dat zij zichzelf in een isolement hebben gebracht door continuïteiten te veronderstellen waar die er niet zijn (‘alles is de schuld van het kolonialisme’), door de ‘(post)koloniale werkelijkheid’ verregaand te problematiseren en door het ontbreken van helderheid en eensgezindheid in eigen wetenschappelijke kring.⁹

De Nederlandse geschiedschrijving bevindt zich anno 2010 nog steeds in nationalistisch vaarwater, ook al verschuiven de accenten voortdurend, inherent aan de dynamische processen van *nation building* en *identity politics*. Nog steeds wordt de geschiedenis van de voormalige Nederlandse koloniën, ook na hun onafhankelijkheid, afgezet tegen en gerelateerd aan het dominante Nederlandse verhaal. De eurocentrische beeldvorming over kolonialisme en postkolonialisme is hardnekkig. Onderzoek, ook naar de periodieke pers in de voormalige Nederlandse koloniën, wordt hierdoor nog steeds aangetast. De termen koloniaal en postkoloniaal doen geen recht aan de eigenheid en de onafhankelijkheid van de diverse media, hier en dáár, ontstaan uit de boezem van groepen met een Indische, Surinaamse of Antilliaanse herkomst en achtergrond.

DE PERIODIEKE PERS IN SURINAME EN NEDERLANDS-INDIË/INDONESIË

Het eeuwenoude denken in Nederland over Oost en West, waarin de Oost prominent op de voorgrond staat en de West een ondergeschoven kind is, bepaalt nog steeds hoe zowel onderzoekers als het publiek kijken naar de voormalige koloniën. Het motto ‘Indië verloren, rampspoed geboren’ heeft nimmer een equivalent gekregen in Suriname (en de Antillen). Terwijl de onafhankelijkheid van Indonesië een nationaal Nederlands trauma is, wordt de onafhankelijkheid van Suriname in 1975 door menigeen met een zucht van verlichting ontvangen. Maar de opluchting maakt al snel plaats voor negatievere gevoelens als er een ware exodus van Suriname naar Nederland op gang komt.

Ulbe Bosma zette in 2009 uiteen dat er zowel overeenkomsten als grote verschillen bestaan tussen de migratiestromen uit Indonesië (jaren vijftig) en Suriname (jaren zestig en zeventig). De overeenkomsten worden vaak over het hoofd gezien. Bosma benadrukt de grote waarde die migranten uit Oost en West hechten aan educatie en aan de Nederlandse cultuur en taal.¹⁰ Deze migrantengroepen worstelen met hun identiteit, hun *double consciousness*, in een snel veranderende samenleving. Deze worsteling met de eigen identiteit is een proces dat in de negentiende eeuw in de voormalige koloniën opkomt en gaandeweg in een stroomversnelling raakt. Het zijn vooral kranten en tijdschriften die hieraan stem geven en anti-koloniale opvattingen ventileren. De periodieke pers

⁹ Oostindie 2010, 269-270, 264-265.

¹⁰ Ulbe Bosma, *Terug uit de koloniën. Zestig jaar postkoloniale migranten en hun organisaties*. Amsterdam 2009.

mobiliseert diverse groepen in de koloniale samenleving en kranten en tijdschriften worden belangrijke culturele en politieke instrumenten. Het Indonesische en Surinaamse nationalisme en het streven naar emancipatie en uiteindelijk onafhankelijkheid zijn ondenkbaar zonder de talloze kranten en tijdschriften in de twintigste eeuw.

EEN GROTE DIVERSITEIT AAN PERIODIEKEN

De pers in de voormalige koloniën laat een enorme lappendeken aan bladen zien: van 'getuigenis'-tijdschriften tot verstrooiende periodieken, van literaire bladen tot vakbladen en van uit het moederland geïmporteerde kranten en tijdschriften tot eigen dagbladen, in allerlei denkbare talen. De pers in Nederlands-Indië en Suriname maakt daarnaast een vergelijkbare ontwikkeling door als die in Nederland. Zo zien we ook in de koloniën de opkomst van algemene publiekstijdschriften, van doelgroepenbladen (bijvoorbeeld gericht op vrouwen, kinderen, sportliefhebbers) en andere, veelal commerciële periodieken (zie Bijlage I). In de twintigste eeuw krijgen we ook te maken met kranten en tijdschriften die, als gevolg van de vooral naoorlogse migratiestromen, in het moederland (of in de diaspora) het daglicht zien.

Mijn brede definitie van de 'koloniale pers' kan als volgt gespecificeerd worden: alle periodieken die in de toenmalige koloniën, met inachtneming van de historische grenzen, van de eigen drukpersen rolden en wier geschiedenis in de achttiende eeuw een aanvang nam, maken onderdeel uit van het 'nationale' perslandschap. Binnen dat perslandschap kunnen we grofweg vier functionele categorieën onderscheiden, die weer onder te verdelen zijn in algemene en gespecialiseerde bladen, én die kunnen overlappen: nieuwsbladen, opiniebladen, verstrooiingsbladen en vakbladen.

Een andere manier om de pers in de koloniën in te delen is de volgende: bladen die tegen de koloniale elite aanschurken; bladen met een emancipatoir of geëngageerd karakter; en meer neutrale bladen.¹¹ De eerste categorie is interessant vanwege de

Afb. 1: *Kritiek en opbouw*, 16 februari 1938. Collectie Persmuseum, Amsterdam.

¹¹ Miriam Maters maakt een onderverdeling in drie functies van de Indische pers in haar relatie tot de Nederlands-Indische overheid. Zij omschrijft deze functies als schakel tussen overheid en bevolking: 'Evenmin als de regelgeving betreffende persvrijheid is het functioneren van de pers los te zien van het karakter van de samenleving waarin ze functioneert.' In *Van zachte wenk tot harde hand. Persvrijheid en persbreidel in Nederlands-Indië 1906-1942*. Hilversum 1998, 16-18. Zie voor een eigentijdse indeling naar

toenemende kritiek op het moederland en zijn beleid ten aanzien van de koloniën. In Nederlands-Indië komt deze kritiek onder andere tot uitdrukking in de ‘ethische politiek’ die verandering nastreeft binnen een koloniale context.¹² In Suriname gebeurt iets vergelijkbaars, al wordt hier geen specifieke term voor gemunt. De tweede categorie is heel divers, zowel in toon en radicaliteit als qua thema’s, doelstellingen en etnische, religieuze en politieke achtergronden van de uitgevers en journalisten. In deze categorie dienen we ook de ‘nationalistische’ bladen te zoeken. De derde categorie, waaronder de commercieel geëxploiteerde publiekstijdschriften geschaard worden, is lastiger te duiden omdat achter die vermeende neutraliteit vaak een onderliggende boodschap schuilgaat. Het onderzoek naar deze populaire algemene tijdschriften in de koloniën staat nog in de kinderschoenen.¹³

Evert-Jan Hoogerwerf merkte in 1990 over de persgeschiedenis van Nederlands-Indië op: ‘Meer nog dan bij de bestudering van de Indische nieuws- en dagbladen bevinden wij ons bij de zoektocht naar de geschiedenis van de overige periodieke pers op vrijwel onontgonnen terrein’.¹⁴ Dit gold tot voor enkele jaren geleden nog meer voor de Surinaamse pers. In deze leemte heeft het Persmuseum in de periode 2005-2008 proberen te voorzien met zijn themasites over de Indische en Surinaamse pers. Een van de doelstellingen van beide projecten is het bevorderen en stimuleren van nader en nieuw, liefst ook comparatief onderzoek naar de periodieke pers in de voormalige koloniën.

In de bijlagen bij dit artikel zijn kwantitatieve data te vinden over de periodieken en journalisten die in beide websites zijn opgenomen. Daaruit blijkt bijvoorbeeld, verrassend genoeg, dat er in Suriname met een inwonertal van hooguit enkele tienduizenden inwoners bijna net zoveel Nederlandstalige tijdschriften verschenen als in het veel grotere Indonesië met zijn miljoenen inwoners (394 tegen 417 titels). Verder valt op dat er veel meer tijdschriften met een Surinaamse signatuur in Nederland verschenen dan met een Indische. Deze moeten grotendeels op het conto geschreven worden van de uitdijende naoorlogse Surinaamse gemeenschap in Nederland, die vooral vanaf de jaren zeventig groeit.

Wat de kranten of nieuwsbladen betreft is Nederlands-Indië/Indonesië koploper met 357 titels (waarvan enkele in Nederland verschenen) tegen 76 Surinaamse. In tegenstelling tot Suriname waar Paramaribo hét centrum is, zijn er in het uitgestrekte Indonesische eilandenrijk meerdere stedelijke en bestuurlijke centra met minstens één

doelgroepen bijvoorbeeld C.W. Wormser, *Drie en dertig jaren op Java*. Deel III: *In het dagbladwezen*. Amsterdam, z.j. [1943], 91-97.

¹² Ik volg de definitie van Locher-Scholten: ‘beleid gericht op het onder reëel Nederlands gezag brengen van de gehele Indonesische archipel én op de ontwikkeling van land en volk van dit gebied in de richting van zelfbestuur onder Nederlandse leiding en naar westers model.’ *Ethiek in fragmenten. Vijf studies over koloniaal denken en doen van Nederlanders in de Indonesische archipel 1877-1942*. Utrecht 1981, 201.

¹³ Onder leiding van Gerard Termorshuizen doen sinds enkele jaren studenten aan de Universiteit Leiden onderzoek naar algemene tijdschriften. Over enkele titels zijn masterscripties geschreven.

¹⁴ Evert-Jan Hoogerwerf, *Persgeschiedenis van Indonesië tot 1942. Geannoteerde bibliografie*. Leiden 1990, hoofdstuk V, ‘Overige tijdschriften en periodieken’, 188.

Nederlandstalige krant en/of tijdschrift. De belangrijkste lezers zijn de Nederlandse enclaves van bestuurders, ambtenaren, planters en hun families, aangevuld met Indo-Europeanen en een handjevol Indonesiërs en Chinezen die in de Nederlandse taal opgeleid zijn of die taal in elk geval machtig zijn. In Nederlands-Indië/Indonesië werden vanaf midden negentiende eeuw ook niet-Nederlandstalige periodieken uitgegeven.¹⁵

DE VROEGE PERS IN SURINAME EN NEDERLANDS-INDIË

Wat zeggen deze cijfers ons? Allereerst dat Suriname een uitzonderlijk land was wat betreft zijn pers- en mediageschiedenis. Reeds in 1774 verschijnt hier de eerste krant, *De Weeklysche Woensdaagsche Surinaamsche Courant* (WWSC) van de Nederlander Jacob Beeldsnijder Matroos, waarmee de slavenkolonie Suriname in de top tien prijkt van vroege kranten in het Caraïbisch gebied.¹⁶

De courant is geen eendagsvlieg. Vanaf 10 augustus 1774 tot op heden zit Suriname vrijwel geen dag zonder krant, nieuwsblad, dagblad of tijdschrift. Niet alleen is er continuïteit, maar er is ook een grote diversiteit. Vanaf de jaren tachtig van de achttiende eeuw zijn er in deze kleine gemeenschap van enkele duizenden inwoners meerdere drukkers en uitgevers van periodieken actief op de Surinaamse markt. In deze jaren zien ook de eerste Surinaamse tijdschriften het licht. En vanaf ongeveer 1800 verschijnt er zeven dagen per week een courant, of beter gezegd: drie à vier couranten van evenzo veel, doorgaans geprivilegeerde, drukkers/uitgevers die de dagen van de week ‘verdeeld’ hebben. Kennelijk zien zowel de Directeuren van de Sociëteit van Suriname als de Surinaamse overheid (toestemming van deze autoriteiten was geboden) de noodzaak in van een eigen Surinaamse krant.¹⁷

¹⁵ Ahmat B. Adam toont aan dat tot circa 1913 niet-Nederlandstalige periodieken grotendeels werden uitgegeven door Nederlanders en in toenemende mate door Chinezen. Begin twintigste eeuw krijgen ook Indonesiërs kranten en tijdschriften in eigendom. *The vernacular press and the emergence of modern Indonesian consciousness (1855-1913)*. Ithaca, New York 1995.

¹⁶ In mei 1718 verschijnt op Jamaica de eerste Brits-koloniale krant in het Caraïbisch gebied: *Weekly Jamaican Courant*. De Engelse kolonie Barbados volgt in 1731 met de *Barbados Gazette*, gevolgd door kranten in de eveneens Engelse koloniën St. Christopher (St. Kitts) in 1747, Antigua in 1753/4 en Dominica in 1762. In de Franse kolonie St. Domingue (het latere Haïti) ziet de eerste krant – *Affiches Américaines* – in 1764 het licht, gevolgd door de Engelse kolonie Grenada in 1765. Op het Spaanse Cuba is er pas in 1782 voor het eerst een krant en in Venezuela bijvoorbeeld pas in 1808. In het Portugese Brazilië is er tot 1808 zelfs een verbod op drukpersen. Zie voor de Britse koloniale pers het overzicht van Howard S. Pactor, *Colonial British Caribbean newspapers. A bibliography and directory*. New York/Westport/London 1990 en voor de pers op St. Domingue James E. McClellan III, *Colonialism and science. Saint Domingue in the old regime*. Baltimore/London 1992, 98-107.

¹⁷ Angelie Sens, “Eerstelingen van Surinaamsche couranten”. De vroege Surinaamse pers, 1774-1816’, in: *K’ranti!* (2008), 15-35.

Afb. 2: De Weeklyksche Woensdaagsche Surinaamsche Courant, 10 augustus 1774. Collectie Persmuseum, Amsterdam.

Dertig jaar eerder – op 10 augustus (!) 1744 – verschijnt te Batavia het eerste nummer van de *Bataviase Nouvelles* (1744-1746), met toestemming van gouverneur-generaal G.W. Imhoff. De VOC is vanwege haar strikte regels betreffende geheimhouding mordicus tegen het nieuwsblad en verbiedt het dan ook al snel. Het duurt zo'n 65 jaar voordat Nederlands-Indië weer over een eigen courant beschikt: de *Bataviasche Koloniale Courant* (1810-1811). Het is een gouvernementsblad onder verantwoordelijkheid van gouverneur-generaal H.W. Daendels.¹⁸

Voor zowel Nederlands-Indië als voor Suriname geldt dat de eerste helft van de negentiende eeuw gekenmerkt wordt door gouvernements- en advertentiebladen. De koloniale overheid houdt een sterke vinger aan de pols via controle en censuur. Vanaf 1850/1860 groeit de pers in zowel Suriname als Nederlands-Indië geleidelijk naar volwassenheid. Advertentieblaadjes maken plaats voor 'echte' kranten met nieuws en opiniërende artikelen van geëngageerde journalisten en hoofdredacteurs die zich allerlei misstanden in de kolonie aantrekken en zich kritisch uitlaten over het moederland, het koloniale bestuur en zijn ambtenaren. Het aantal kranten- en tijdschrifttitels neemt in deze periode toe. De oplagen zijn klein en de redactie bestaat vaak uit één persoon, die als een spin in het web zijn of haar periodiek maakt.

VROEGE TIJDSCHRIFTEN IN SURINAME EN NEDERLANDS-INDIË

In de jaren tachtig en negentig van de achttiende eeuw verschijnen er in Suriname minstens acht tijdschriften. Dat is relatief vroeg en veel. Nieuwe, verlichte denkbeelden over politiek, maatschappij, economie, cultuur en religie verspreiden zich ook over de koloniën en vinden hun weg in kranten én vooral tijdschriften. Van deze acht Surinaamse tijdschriften zijn er slechts drie overgeleverd: W.H. Poppelmanns *Letterkundige Uitspanningen van het Genootschap De Surinaamsche Lettervrienden* (onder de zinspreuk: 'Zo werd in dit Gewest, gelyk aan Bato's strand, De Zucht tot Weetenschap en Kunsten voortgeplant') (1785-1787). Eveneens bij drukker/uitgever Poppelmann *De Surinaamsche Artz* (1786-1788) van Jacob Voegen van Engelen (1755/6-1804) en bij Jul. Engelbrecht het Duitstalige *Teutsches Wochenblatt für Surinam* (1792-1793).¹⁹

In Nederlands-Indië verschijnt het eerste in de kolonie uitgegeven tijdschrift in 1838: *Het Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië* (1838-1902) van W.R. baron van Hoëvell, als we het uit veiling- en handelsberichten bestaande *Vendu-Nieuws* (1776-1809) en de *Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap* (vanaf 1779) niet meetellen omdat het geen tijdschriften in de ware zin van het woord zijn. *De Kopiïst* volgt in 1842 en wordt

¹⁸ Termorshuizen 2001, 27-32.

¹⁹ Bij de weduwe Tresfon jr. wordt in 1787 *De Surinaamsche Spectator* gedrukt en uitgegeven; bij Poppelmann in 1788 de *Surinaamsche Rhapsodist*. Bij drukker/uitgever W.W. Beeldsnijder de *Surinaamsche Bibliotheek* (1793); bij collega W.P. Wilkens in 1796 de *Beijekorf*. Hendrik Schouten lanceert in hetzelfde jaar zijn *Nieuwverteller of zamenspraak tusschen Louw en Krelis* (1796). En verder worden er door diverse drukkers almanakken uitgegeven (bijvoorbeeld in 1788 de *Surinaamsche Almanach op het jaar onzes Heere Jesu Christi, anno 1789*). Zie Sens, 'Eerstelingen' (2008), 24-25. Voor de carrière van de vrouwelijke drukker/uitgever Tresfon jr. zie Angelie Sens, *Beer, Sara Johanna de*, in: [Digitaal Vrouwenlexicon van Nederland](#) (2008).

voortgezet als *Indisch Magazijn*. In 1849 verschijnt het *Indisch Archief*, een tijdschrift van de latere minister van Koloniën E. de Waal. En weer enkele jaren later verschijnt het tweemaandelijks tijdschrift *Biäng-Lala* [regenboog]. *Indisch lees kabinet tot aangenaam en gezellig onderhoud* (1852-1855), met gedichten, verhalen, novellen en reisverhalen.²⁰ In de loop van de negentiende eeuw verschijnen er ook tijdschriften die we als vaktijdschriften zouden kunnen betitelen; zendingsbladen bijvoorbeeld, zoals *Protestantsche Eeredienst* en *De Opwekker*. Voorts vanaf de jaren vijftig onderwijsbladen, zoals *Indisch schoolblad* (1853-1859) en in de loop van de eeuw ook juridische tijdschriften en bladen voor militairen.

Het is vooral in de twintigste eeuw dat tijdschriften in Oost en West een vlucht nemen. Deze toename is onlosmakelijk verbonden met de toename van de alfabetiseringsgraad, zowel door (im)migratie vanuit Nederland als door de verhoging van het onderwijspeil van ‘autochtonen’. Ook de politisering van de koloniale samenlevingen speelt een zeer belangrijke rol. Emancipatie (door educatie) en nationalisme zijn hier sleutelwoorden. Tegelijkertijd voeren de koloniale overheid en de blanke minderheids-elites een doelbewust beleid ten aanzien van de Nederlandse en autochtone bevolkingsgroepen. Vasthouden aan de eigen Nederlandse cultuur en taal en het ‘socialiseren’ of disciplineren van de koloniale samenleving naar Europees/Nederlands voorbeeld zijn hier uitgangspunten.

Bij ontstentenis van geïnstitutionaliseerde politieke partijen²¹ hebben kranten en tijdschriften een invloedrijke, zo niet leidende rol in het koloniale maatschappelijke en politieke debat in de eerste decennia van de twintigste eeuw. In deze functie neemt de pers in zowel Indië als in Suriname een unieke positie in vergeleken met die in het – verzuilde – partijpolitieke moederland. Natuurlijk is de Surinaamse en Indische pers geruime tijd een blank-Europese aangelegenheid, maar reeds in de negentiende eeuw blijkt dat er ook kansen zijn voor ondernemende geesten die niet tot deze blanke elite behoren.²²

²⁰ Zie Gerard Termorshuizen, “‘Indië is ook in het litterarische eene melkkoe’. Indisch-Nederlandse letterkunde van de negentiende eeuw.’ In: T. D’haen (red.), *Europa buitengaats. Koloniale en postkoloniale literaturen in Europese talen*. Dl. 1. Amsterdam 2002, 106-107 en Rob Nieuwenhuys, *Oost-Indische Spiegel. Wat Nederlandse schrijvers en dichters over Indonesië hebben geschreven, vanaf de eerste jaren der compagnie tot op heden*. Amsterdam 1978, 119-126.

²¹ In 1866 worden de Koloniale Staten van Suriname in het leven geroepen. In het begin bestaan de Koloniale Staten uit dertien leden, negen gekozen middels censuskiesrecht (2% van de bevolking) en vier door de Gouverneur aangesteld. In 1936 wordt de naam gewijzigd in Staten van Suriname. In Nederlands-Indië ziet De Volksraad in 1918 het licht. Leden van de Volksraad, bestaande uit zestig leden inclusief vertegenwoordigers van de Nederlandse bevolkingsgroep (25), verschillende inheemse bevolkingsgroepen en de Chinezen (35), worden deels gekozen, deels aangesteld door het koloniaal bestuur. De Volksraad heeft alleen adviesrecht.

²² In Suriname verschijnen er vanaf 1850 nieuwe titels van nieuwe drukkers/uitgevers, veelal (gekleurde) Surinamers. Enkele voorbeelden: het *Koloniaal Nieuwsblad* (1848-1870) van J. Morpurgo. Op 1 juli 1863, de datum van de afschaffing van de slavernij, verschijnt voor het eerst *De West-Indiër* (1863-1898) van drukker/uitgever A.L.G. Randamie, die tevens verantwoordelijk was voor het *Surinaamsch Weekblad*. *De West-Indiër* is een kritisch blad, de pijlen vooral gericht op Nederland. In Nederlands-Indië verschijnt in Surakarta in januari 1855 het Javaanstalige weekblad *Bromartini*. Oprichter is de Euraziaat C.F. van Winter (1799-1859), in januari 1856 gevolgd door de Maleistalige krant *Soerat Kabar Bahasa*

PERS-, TAAL- EN ONDERWIJSPOLITIEK IN SURINAME EN NEDERLANDS-INDIË

In zowel Suriname als Nederlands-Indië was het analfabetisme zeer groot. Rond 1900 wordt dit in beide koloniën aangepakt. Vooral in Suriname zal dit relatief succesvol blijken en neemt de alfabetiseringsgraad procentueel meer toe dan in Nederlands-Indië.

Als we de pers-, taal- en onderwijspolitiek van Suriname en Nederlands-Indië vergelijken dan vallen enkele zaken op. In Suriname wordt de vrijheid van drukpers vastgelegd in het Regeringsreglement van 1865. Gevolg is dat er meer en kritischer periodieken in Suriname kunnen verschijnen. In Nederlands-Indië wordt in 1906 de perswetgeving, het zogeheten Drukpersreglement uit 1856, herzien. De pers krijgt dan iets meer armslag en journalisten belanden niet langer om de haverklap in de gevangenis. De grotere persvrijheid valt samen met het begin van de door Nederland(ers) uitgedragen welvaartspolitiek – de ‘ethische politiek’ – én het begin van het Indonesisch nationalisme. En terwijl in Suriname een ‘assimilatiebeleid’ gevoerd wordt, wordt in Nederlands-Indië het adagium ‘associatie’.²³ In Suriname streeft men naar een eenheidscultuur op Nederlandse leest geschoeid en in Nederlands-Indië is er daarnaast ruimte voor het ‘volkseigene’ van de autochtone bevolking. Waar Nederlands-Indië vanaf de negentiende eeuw een dualistisch onderwijsstelsel kent – Nederlands en ‘inlands’ onderwijs naast elkaar²⁴ – voert Suriname in 1876 de algemene leerplicht in²⁵ met het Nederlands als officiële taal, daarbij het Sranan Tongo in het door zendelingen en missionarissen geleide onderwijs verdringend.²⁶

In de praktijk valt er heel wat af te dingen op het ‘algemene’ aspect van de Surinaamse leerplichtwet, maar desondanks is één van de resultaten dat er zich geleidelijk in de twintigste eeuw een Nederlands sprekende, lezende en schrijvende ‘zwarte’ middenklasse ontwikkelt.²⁷ Het Sranan Tongo wordt door een deel van deze nieuwe middenklasse gaandeweg beschouwd als negatieve erfenis van het verleden en dan vooral het slavernijverleden, terwijl een ander deel van de Afro-Surinaamse bevolking het Sranan Tongo juist als onlosmakelijk onderdeel ziet van de eigen geschiedenis, cultuur en identiteit. Het Sranan Tongo was en is in Suriname, naast het Nederlands, de belangrijkste tweede taal. Met de komst van hindostaanse (1873) en Javaanse contractarbeiders (1890) doen ook het Sarnami en het Javaans hun intrede, allereerst als ‘huistalen’ en later ook als

Melaijoe (Surabaja); zie Adam 1995, 16-20. In de twintigste eeuw zijn er honderden niet-Nederlandstalige bladen in Indië (zie ook Bijlage III).

²³ ‘Associatie’ wordt in 1917 als volgt omschreven: ‘het streven om de kolonie aan het moederland eng te verbinden door de voordeelen der moederlandsche cultuur (in ruimen zin) voor de koloniale bevolking beschikbaar te stellen met volledige eerbiediging van het inheemse volkseigen’. Citaat in Kees Groeneboer, *Weg tot het Westen. Het Nederlands voor Indië 1600-1950*. Leiden 1993, 238.

²⁴ Groeneboer (1993) gaat uitgebreid in op de taal- en onderwijspolitiek in Nederlands-Indië.

²⁵ Dat is 25 jaar eerder dan in Nederland, waar de algemene leerplicht pas in 1901 wordt ingevoerd.

²⁶ Voor een historisch overzicht van onderwijs en taal in Suriname zie Lila Gobardhan-Rambocus, *Onderwijs als sleutel tot maatschappelijke vooruitgang. Een taal- en onderwijsgeschiedenis van Suriname, 1651-1975*.

Zutphen 2001 en voor een korte historische schets van het onderwijsbeleid in Suriname, Sjoerd Karsten, ‘De koloniale onderwijspolitiek in Suriname en haar gevolgen.’ *OSO*, 6, nr. 2 (1987), 137-146.

²⁷ Met zwart wordt hier ook of vooral bedoeld de gemengde of qua huidkleur lichtere creolen.

bescheiden schrijftalen. Deze ontwikkeling heeft nooit een hoge vlucht genomen. Het Sranan Tongo wordt in de loop van de twintigste eeuw de officiële lingua franca voor alle bevolkingsgroepen in Suriname.

Vanaf 1900 neemt het aantal Europeanen, onder wie vele Nederlanders, in Nederlands-Indië toe en daardoor het gebruik van de Nederlandse taal. Dit proces heeft invloed op de groei van de Nederlandstalige pers. Weliswaar neemt ook het aantal autochtonen dat Nederlands spreekt toe, maar, aldus Kees Groeneboer: ‘van een daadwerkelijke vernederlandsing van de Inheemse bevolking [kan] niet worden gesproken’.²⁸

NIEUWS- EN OPINIEBLADEN

Doorgaans worden kranten of dagbladen geschaard onder de nieuwsbladen, terwijl een bepaald segment van de tijdschriften – de opiniebladen – veelal gezien wordt als motor van maatschappelijke en politieke verandering en vernieuwing. In de praktijk is die grens niet zo scherp te trekken. Kranten opiniëren ook, vooral in de koloniën, en menig tijdschrift informeert slechts of biedt ontspanning. Daarnaast herbergen op het eerste oog neutrale tijdschriften niet zelden een opiniërende, politieke of culturele boodschap.²⁹

Rond 1900 zijn het in Nederlands-Indië vooral Nederlandstalige kranten als *De Locomotief* (1852-1957) en het *Bataviaasch Nieuwsblad* (1885-1950) onder leiding van de Indo-Europeaan Karel Zaalberg die de ethische politiek uitdragen³⁰ en zijn het overwegend anderstalige kranten en tijdschriften die het Indonesische nationalisme een stem geven. In Suriname zijn het kranten als *De West* (1909-) en *Suriname* (1871-1971) (de opvolger van het *Koloniaal Nieuwsblad*), die kritiek uiten op Nederland en de Surinaamse gouverneur en zijn beleid. Opvallend is dat de eigenaren of (hoofd)redacteuren van de belangrijkste Surinaamse kranten vaak zitting hebben in de Koloniale Staten en hun bladen gebruiken om hun politieke stem te verspreiden buiten dit orgaan.

In beide koloniën zijn de speerpunten onderwijs voor alle bevolkingsgroepen en een verhoging van de welvaart door een rechtvaardig economisch en sociaal beleid, zoals gezegd binnen de koloniale context. De maatschappelijk en politiek geëngageerde opiniebladen gaan een stapje verder. In het begin van hun bestaan, rond 1900, ageren ze binnen de koloniale context, maar gaandeweg nemen meerdere van hen radicalere standpunten in en eisen ze verdergaande veranderingen en meer invloed op staat en maatschappij. De nationalist in Indië, die zich etnisch en religieus onderscheiden van de Europese elite, staan een vorm van zelfbestuur voor, uitmondend in grotere autonomie en zelfs onafhankelijkheid. In Suriname zijn het in de eerste decennia van de twintigste eeuw vooral de (zwarte en gekleurde) Creolen die het voortouw nemen in de strijd voor een rechtvaardiger samenleving; de hindostaanse en Javaanse contractarbeiders en hun

²⁸ Groeneboer 1993, 391-398.

²⁹ Liesbeth Dolk, *Twee zielen, twee gedachten. Tijdschriften en intellectuelen op Java (1900-1957)*. Leiden 1993, 15.

³⁰ Zie voor Zaalberg Ulbe Bosma, *Karel Zaalberg. Journalist en strijder voor de Indo*. Leiden 1997.

nazaten volgen later. In beide koloniën zijn er ook banden met de internationale politieke bewegingen en met politieke partijen in het moederland.³¹

Afb. 3: *Sranam-Volksblad*, 10 december 1911. Collectie Persmuseum, Amsterdam.

Enkele decennia na de formele afschaffing van de slavernij – op 1 juli 1863 – grijpen in Suriname zogenaamde ‘volbloednegers’ hun kans om via de drukpers van zich te laten horen, ook in het Sranan Tongo. Een voorbeeld van het laatste is het *Sranam-Volksblad* van Th.J.F. Valois Smith (zie afbeelding 3). De boodschap van het *Sranam-Volksblad* is emancipatie voor voormalige slaven en/of hun nazaten via onderwijs, *black awareness* en verbetering van de sociale en economische voorwaarden, al dan niet overgoten met een

³¹ Vakbonden (de eerste is de Christelijke Onderwijzersbond uit 1892) ontstaan in Suriname eerder dan politieke partijen. In de jaren dertig van de twintigste eeuw is het ook in Suriname crisis en neemt de werkgelegenheid sterk af. Er worden actiecomités opgericht – bekende namen zijn Louis Doedel, Theo de Sanders en Anton de Kom – en kranten en tijdschriften met titels als *De Banier van Waarheid en Recht* (1929-1936), door P.A. May, de *Volksbode* (1931), *De Arbeider(s)* (1933) en de *Sociaal-Democraat* (1933).

religieuze saus. In de eerste drie decennia van de twintigste eeuw worden zowel de in de eigen boezem van het Surinaamse volk ontwikkelde denkbeelden als die van internationale zwarte leiders als Booker T. Washington, en later ook Marcus Garvey met zijn Pan-Afrikanisme, in Suriname verspreid via de periodieke pers. In de jaren dertig komen hier linkse politieke aspiraties bij: het anti-kolonialisme zoals gepropageerd door internationale socialistische en communistische bewegingen.

De pers blijkt een belangrijk instrument om zowel het etnisch-cultureel nationalisme van de Creolen of Afro-Surinamers, als het politieke internationalisme een stem te geven. Na de Tweede Wereldoorlog komen beide stromingen deels samen, zowel in Suriname (Papa Koenders, zijn beweging Pohama en het tijdschrift *Foetoe-boi*, Eddy Bruma en Wie Eegie Sanie) als in Nederland, waar dan steeds meer Surinamers hun opleiding volgen en tijdelijk domicilie kiezen (Bruma en Wie Eegie Sanie, de vereniging Ons Suriname en haar tijdschrift *De Koerier*).

Dit cultureel nationalisme kón dus samengaan met de politieke strijd tegen kolonialisme, imperialisme en uitbuiting. Het zijn geruime tijd vooral de Creolen die van zich laten horen. Pas in de jaren zestig en zeventig komt het ‘wan pipel’-streven op: alle etniciteiten – dus ook de hindostanen, Javanen en andere groepen in de samenleving – verenigd in één Surinaamse natie op weg naar onafhankelijkheid.

In Nederlands-Indië richten vanaf begin twintigste eeuw ook Indonesiërs eigen kranten en tijdschriften op of nemen titels over van bijvoorbeeld Chinese eigenaren³²; dit zijn veelal niet-Nederlandstalige bladen. Politieke organisaties als Boedi Oetomo (Het Schone Streven, 1908; Javanen), de Sarekat Islam (SI, 1912; moslims), de Indische Partij (1912-1913; één van de oprichters is Ernest Douwes Dekker), het Indo-Europees Verbond (IEV, 1919; Indo-Europeanen) en de Indonesische Communistische Partij (anti-koloniaal en anti-imperialistisch) bepalen voor een deel het maatschappelijke en politieke spectrum van het Indische nationalisme. Met de tijdelijke teloorgang van de communisten eind jaren twintig en de opkomst van Soekarno en diens Partai Nasional Indonesia (PNI) krijgt het Indische nationalisme ook een meer cultureel karakter en komt de nadruk te liggen op ‘de wording van één Indonesisch volk en zijn bevrijding, in plaats van op een veelvolkerenstaat’, om Bosma te citeren.³³ En natuurlijk legt

Afb. 4: *Insulinde*, 1 januari 1913.
Collectie Internationaal Instituut voor
Geschiedenis (IISG), Amsterdam.

³² Adam 1995, hoofdstuk 5.

³³ Bosma 2009, 69-70.

dit de basis voor de politieke ontwikkelingen in Indonesië na de Tweede Wereldoorlog.

Insulinde is een van de Indo-Europese verenigingsbladen die in het begin van de twintigste eeuw in Nederlands-Indië verschijnen. Op dit nummer wordt reclame gemaakt voor *Het Tijdschrift*, een radicaler blad, uitgegeven door de onvermoeibare strijder voor de Indo E.F.E. (Ernest) Douwes Dekker, een achterneef van Multatuli.

Dat Indonesië in augustus 1945 de onafhankelijkheid uitroept, komt natuurlijk niet uit de lucht vallen. Dat de rol van de pers in het verwerven van die onafhankelijkheid groot is geweest, moge duidelijk zijn.³⁴ De Nederlandstalige pers in Indonesië is zeker na 1945 nog slechts een schim van zichzelf. Ze dooft langzaam uit om in 1957/8 een snelle dood te sterven.³⁵ De teruggave van Nieuw-Guinea in 1962 is het slotakkoord. De Indonesische pers heeft de Nederlandstalige pers in Indonesië dan al lang overgenomen. In Suriname zijn de jaren vijftig en zestig politiek turbulente jaren. De Surinaamse pers politiseert in hoge mate. Bestaande en nieuw opgerichte kranten zijn in deze periode, evenals in Indonesië, langs partijpolitieke lijnen te onderscheiden.

JOURNALISTEN

Uit het voorgaande is duidelijk geworden dat er veel overeenkomsten zijn in de (pers)geschiedenis van Nederlands-Indië/Indonesië en Suriname. Er is echter één belangrijk verschil tussen Nederlands-Indië en Suriname: in Suriname zijn journalisten en uitgevers van kranten en tijdschriften vrijwel allemaal in Suriname geworteld, of ze nu 'wit', 'gekleurd' of 'zwart' zijn, terwijl er in Indië een dualistische pers bestaat: enerzijds de veelal anderstalige 'autochtone' pers die bloeit in de handen van Indonesiërs en anderzijds de Nederlandstalige pers die voor een deel haar bestaansrecht ontleent aan Europese immigranten en hun nazaten. Vanaf eind negentiende eeuw beproeven vele honderden Nederlanders, niet zelden spraakmakende mannen én vrouwen, hun journalistieke geluk in de Indische archipel (zie Bijlage IV, waarin de aantallen journalisten in Indië en Suriname in een grafiek zijn weergegeven). Het is dan ook vooral in Nederlands-Indië/Indonesië dat de relatie tussen de Nederlandse pers en die in de kolonie innige vormen aanneemt. Niet alleen in de personen van de journalisten en hoofdredacteuren, maar ook in de bedrijven en personen die eigenaar zijn van drukkerijen en uitgeverijen. Hun Indonesische holdingmaatschappijen en aandelenkapitaal hebben niet zelden hun basis in Nederland. In Suriname is dit sinds de achttiende eeuw vrijwel niet aan de orde.

In de jaren twintig en dertig ontstaat er een repressieve houding jegens de opkomende maatschappelijke, culturele en politieke organisaties, in het bijzonder jegens de (vermeende) communistische en nationalistische dreigingen in zowel Oost als West.

³⁴ Hoogerwerf 1990, 145-146.

³⁵ Angelie Sens, 'Terug naar patria en de bladen laten verrekken'. De uitdovende Nederlandstalige pers in Indonesië 1945-1958', in: Ulbe Bosma, Angelie Sens en Gerard Termorshuizen, *Journalistiek in de tropen. De Indisch- en Indonesisch-Nederlandse pers, 1850-1958*. Amsterdam 2005, 67-91. Zie voor censuur in het naoorlogse Indonesië Edward C. Smith, *A History of newspaper suppression in Indonesia, 1948-1965*. Unp. diss., University of Iowa, 1969.

Dit heeft ook gevolgen voor de pers en haar journalisten. In zowel Nederlands-Indië als Suriname worden bladen bij herhaling door de overheid berispt en gemaand hun toon te matigen, zeker in de jaren dertig. Journalisten worden (strafrechtelijk) vervolgd voor het openlijk uiten van kritiek op de overheid, misstanden en onrecht. Zo trekt in Suriname hoofdredacteur J.C. Sarucco op 1 juli 1936 – exact 73 jaar na de afschaffing van de slavernij – de stekker uit *De Banier van Waarheid en Recht* (1929-1936) na een aantal strafzaken en boetes.

Ondanks het feit dat menig Indonesische en Surinaamse journalist vervolgd, gevangen gezet (Louis Doedel in een psychiatrische inrichting) of verbannen wordt (bijvoorbeeld Ernest Douwes Dekker, Soekarno, Hatta, en Anton de Kom), heeft het Nederlandse koloniale gezag het tij niet kunnen keren. De Indonesische – ‘nationalistische’ – pers groeit tegen de verdrukking in, om Hoogerwerf te parafraseren.³⁶ In Suriname zal deze groei pas na de Tweede Wereldoorlog plaatsvinden.

DOUBLE CONSCIOUSNESS IN DE TWINTIGSTE EEUW

Indonesiërs en Indo-Europeanen worstelden net als hun Surinaamse tegenhangers met een innerlijke verscheurdheid, de *double consciousness*, waarvan Tjalie Robinson voor de Indo's zo'n beetje de incarnatie is geworden.³⁷ De analytische term *double consciousness* is in 1903 gemunt door de Amerikaanse denker, activist en publicist W.E.B. Du Bois³⁸ in een periode die openingen leek te bieden voor een nieuwe samenleving waarin blank en zwart in de toekomst samen, met en naast elkaar zouden kunnen leven en de *double consciousness* plaats zou maken voor *one-ness*. Die toekomstvisie en hoop zijn in die tijd gemeengoed onder zwarte en gekleurde bevolkingsgroepen in de Verenigde Staten en de koloniën in West en Oost. Ze zullen een vast onderdeel worden van het twintigste-eeuwse debat over kolonialisme, imperialisme, racisme en de politieke, maatschappelijke en emancipatoire bewegingen die de vorige eeuw gekleurd hebben.³⁹

Volgens Liesbeth Dolk tenderen (literaire) tijdschriften in Indië vanaf eind jaren twintig naar een Groot-Indonesische gedachte, terwijl men voorheen meer gericht was op de eigen etnische groep. Proza en poëzie staan in dienst van de – verheffing en

³⁶ Hoogerwerf 1990, 146.

³⁷ Wim Willems, *Tjalie Robinson. Biografie van een Indo-schrijver*. Amsterdam 2008.

³⁸ Zwarte mensen zijn, aldus Du Bois, ‘born with a veil, and gifted with second-sight in this American world – a world which yields him no true self-consciousness, but only lets him see himself through the revelation of the other world. It is a peculiar sensation, this double-consciousness, this sense of always looking at one's self through the eyes of others, of measuring one's soul by the tape of a world that looks on in amused contempt and pity. One ever feels his two-ness, – an American, a Negro, two souls, two thoughts, two unreconciled strivings; two warring ideals in one dark body, whose dogged strength alone keeps it from being torn asunder.’ W.E.B. Du Bois, *The souls of black folk*. New York [1903] 1994, 2.

³⁹ Zie voor de posities in het Surinaamse debat over historiografie, taal, onderwijs, pers en politiek Angelie Sens, ‘The ‘Veil’ in post-slavery society. New challenges for historians: the case of Surinam, 1808-2008.’ In: Marcel van der Linden (ed.), *Humanitarian intervention and changing labor relations. The long-term consequences of the abolition of the slave trade*. Leiden 2010, 69-114.

emancipatie van de – gemeenschap en zijn zowel cultureel als politiek geïnspireerd.⁴⁰ *Black awareness* en het Surinaamse nationalisme uiten zich in de twintigste eeuw voor een deel in het Sranan Tongo. De herwaardering van de eigen taal blijkt ook uit het feit dat na de Tweede Wereldoorlog een aantal tijdschriften verschijnen waarin ruim aandacht voor poëzie in het Sranan Tongo is, zoals in *Foetoe-boi* (1946-1956), *Tongoni* (1958-1959), *Soela* (1962-1964), *Moetete* (1968) en *Kolibri* (1971-1972; zie afbeelding 5).

Afb. 5: *Kolibri*, 1971 (voor- en achterzijde). Collectie Internationaal Instituut voor Geschiedenis (IISG), Amsterdam.

⁴⁰ Dolk 1993, 58-62.

Ook Surinaamse en Indische migranten in Nederland hebben in deze jaren hun eigen periodieken. Zo verschijnt er het Surinaamse studentenblad *Mamjo* (1961-1963) met een belangrijke literaire component en de algemenere periodieken *Djogo* (1958-1968) en *Fri* (1963-1971).⁴¹ Indocultuur en -identiteit krijgen na 1945 een nieuwe impuls met de ‘post-koloniale’ Tong-Tongbeweging van Tjalie Robinson en haar periodieken *Onze Brug*, *Tong Tong*, *Moesson*.⁴²

Dit is slechts een kleine greep uit de Surinaamse en Indische bladen die vooral na de Tweede Wereldoorlog in Nederland de belangen en de standpunten van de migranten vertolken. In de migrantenperiodieken van het eerste uur die in de eerste helft van de twintigste eeuw opkomen, wordt vaak ingegaan op de band met het land van herkomst, deels uit heimwee. Gaandeweg verschijnen er bladen die duidelijk standpunten verkondigen over hervormingen binnen de koloniën en de rol van Indonesiërs en Surinamers in Nederland hierin. En weer later zien we ook tijdschriften die de Nederlandse samenleving waarin de migranten leven onder de loep nemen en thema’s als discriminatie en racisme voor het voetlicht brengen.⁴³

TOT SLOT: ENKELE DESIDERATA

De belangstelling van onderzoekers gaat tot nu toe vaak uit naar ‘nieuws’- en ‘opiniebladen’. Vooral politiek- en cultuurkritische tijdschriften mogen zich verheugen in de belangstelling, omdat zij een stem hebben gegeven aan ‘onderdrukte’ en achtergestelde bevolkingsgroepen in de voormalige koloniën, in het moederland of in de diaspora. Zo wordt in studies betreffende ‘Indische’ tijdschriften opvallend veel aandacht besteed aan ‘elitaire’ bladen en aan literaire tijdschriften of literaire bijdragen in tijdschriften. Een aantal voorbeelden: *De Stuw* (1930-1933), *Kritiek en Opbouw* (1938-1942, 1947-1950; zie afbeelding 1), *De Fakkel* (1940-1942), *Oriëntatie* (1947-1954).⁴⁴ En ondanks het brede Surinaamse spectrum dat Michiel van Kempen behandelt in zijn baanbrekende proefschrift, ligt zijn voorliefde bij de literatuur (in het Nederlands en in het Sranan Tongo), haar makers en hun publicaties, waaronder tijdschriften.⁴⁵

De tijd is rijp voor meer en vooral vernieuwend onderzoek naar de pers in Suriname en Indonesië; liefst interdisciplinair en vanuit internationaal, comparatief

⁴¹ Zie Van Kempen 2003, passim.

⁴² Bosma 2009, 71 en Willems 2008, hoofdstuk 10. Zie voor het digitale archief www.moesson.nl.

⁴³ Zie ook Harry Poeze, met bijdragen van C. van Dijk en I. van der Meulen, *In het land van de overheerser. I: Indonesiërs in Nederland, 1600-1950*. Dordrecht/Cinnaminson 1986 en Gert Oostindie, ‘Kondreman in Bakrakondre – Surinamers in Nederland 1667-1954’, in: Gert Oostindie and Emmy Maduro, *In het land van de overheerser. II. Antillianen en Surinamers in Nederland 1634/1667-1954*. Dordrecht/Cinnaminson 1986, 1-131.

⁴⁴ Bijvoorbeeld Rob Nieuwenhuys over onder andere *Kritiek en Opbouw* en *De Fakkel* (1978); Locher-Scholten 1981 over *De Stuw* en *Kritiek en Opbouw*, 118-175; Dolk 1993 over onder andere *De Fakkel* en *Oriëntatie*.

⁴⁵ Van Kempen 2003. Voor andere genres tijdschriften zie ook Stuart Menckeberg, ‘De tijdschriftpers in de roerige jaren zeventig.’ In: Angelie Sens, Ellen de Vries, Marc De Koninck (red.), *K’ranti! De Surinaamse pers, 1774-2008*. Amsterdam 2008, 139-150.

perspectief. Onderzoekers dienen een *open mind* te hebben, weg van het eurocentrische, weg van het Indocentrische, weg van het Surinamecentrische denken, en ‘the grand narrative of history’ meer inclusief te maken. Dat brengt met zich mee dat we ook ‘postkoloniale studies’ dienen te relativiseren en we ons bewust moeten zijn van de soms anachronistische, ‘tijdloze’ en finalistische aspecten ervan.

Nieuw onderzoek zou zich kunnen richten op tijdschriften die tot nu toe niet onder onze aandacht zijn, zowel andere genres als anderstalige tijdschriften; de interactie tussen Nederlandstalige en anderstalige tijdschriften binnen één land; de rol van hoofdredacteuren en journalisten; de rol van uitgevers en drukkers in het medialandschap; de persoonlijke netwerken die zich over meerdere segmenten van de koloniale (en moederlandse) samenlevingen uitspreiden; de relaties tussen de pers en diverse netwerken in de voormalige koloniën; relaties met andere landen en koloniën binnen en buiten de eigen regio; en, *last but not least*, de lezers, hoe lastig dergelijk onderzoek ook moge zijn.⁴⁶

Dergelijk onderzoek is uiteraard afhankelijk van de beschikbaarheid en de toegankelijkheid van het (bronnen)materiaal. Er is van oudsher veel bronnenmateriaal in fysieke vorm in Nederland aanwezig en vaak niet of niet volledig in de voormalige koloniën. Ook het omgekeerde komt voor, maar in mindere mate. Onderzoekers zijn gebaat bij een zo compleet mogelijk beschikbaar corpus Nederlands- en anderstalige kranten en tijdschriften. Binnen afzienbare tijd komt dat corpus gratis binnen handbereik, niet in de laatste plaats door grootschalige digitaliseringsprojecten als de [Databank Digitale Dagbladen](#) (DDD) dat de Koninklijke Bibliotheek onder haar hoede heeft. Ook tijdschriften staan op de nominatie gedigitaliseerd te worden.

Maar met fysieke toegankelijkheid alleen zijn we er nog niet. Obstakels bij archief- en literatuuronderzoek zijn taal en het opleidings- en kennisniveau van onderzoekers/studenten. Belangrijker nog is hun referentiekader: onderzoeksvragen worden geformuleerd op basis van de ‘eigen’ positie en de interpretatie van het bronnenmateriaal niet zelden daarnaar gekneed. En dan zijn we weer terug bij de kanttekeningen bij het ‘postkoloniale’ wetenschappelijke en publieke debat.

•> ANGELIE SENS is cultuur- en pershistoricus en sinds 2002 directeur van het Persmuseum. Ze promoveerde in 2001 aan de Katholieke Universiteit Nijmegen op het proefschrift *‘Mensaaap, heiden, slaaf’*. Nederlandse visies op de wereld rond 1800.

⁴⁶ Zie de behartenswaardige opmerkingen van Remieg Aerts over onderzoek naar de lezers van tijdschriften, Aerts (1996), 181-182.